

NEMIS TILI KELISHIKLARINING TURLARI: SOF KELISHIKLAR (REINE KASUS) VA ARALASH KELISHIKLAR (GEMISCHTER KASUS)

Sh.X.Nuritdinova

FDU, chet tillari fakulteti, chet tillari kafedrası o'qituvchisi
<https://doi.org/10.5281/zenodo.17083479>

Nemis tilini o'rganishda kelishiklar (Kasus) tizimi til o'rganuvchilar uchun markaziy ahamiyatga ega. Nominativ, Akkusativ, Dativ va Genitiv kelishiklari so'zlarning sintaktik va semantik vazifalarini aniqlash orqali gap tarkibini tartibga soladi. Fe'l va predloglar bilan bog'langan otlarning kelishigi gapdagi sub'ekt, obyekt yoki boshqa semantik rollarni belgilaydi, bu esa ma'no aniqligini ta'minlaydi. Kelishiklarni chuqur tushunmaslik grammatik xatoliklarga, muloqotda tushunmovchiliklarga va yozma ifodada noaniqliklarga olib kelishi mumkin. Shu bois, til o'rganuvchilar kelishiklarni nafaqat yodlab, balki ularning funksiyalarini kontekst asosida tahlil qilishlari zarur. Kelishiklar tizimini puxta egallash nemis tilida aniq va ravon muloqot qilish, shuningdek, tilni mukammal o'zlashtirish uchun asosiy poydevor hisoblanadi.

Nemis tilidagi kelishiklar (*Kasus*) morfologik va sintaktik xususiyatlariga ko'ra ikki asosiy guruhga bo'linadi: **sof (mustaqil) kelishiklar** va **predlogli (aralash) kelishiklar**. Bu tasniflash **Gallmann (2020/21)** va **Duden Grammatik (2016)** materiallariga tayangan holda amalga oshiriladi. [1.280] Kelishiklarning bu ikki turi nemis tilidagi sintaksis va morfologiyaning o'zaro munosabatlarini aniqlashda muhim ahamiyatga ega bo'lib, ularning har biri o'ziga xos funksiyaga ega.

Sof (mustaqil) kelishiklar (*reine Kasus*)

Sof kelishiklar — bu kelishikning o'z grammatik vazifasini **faqat morfologik shakli** orqali bajaradigan turi. Ular predlog yoki boshqa sintaktik vositalarga tayanmaydi (2.K8–K10).

Shunday qilib sof kelishiklar – bu kelishiklarning o'ziga xos turi bo'lib, ularning grammatik vazifasi faqat **morfologik shakl** orqali aniqlanadi. Boshqacha aytganda, sof kelishiklar predlog yoki boshqa sintaktik vositalarga tayanmaydi, ularning kasus, son yoki jinsi o'z morfologik xususiyatlari orqali belgilanadi. Masalan, nemis tilidagi “der Mann” (Nominativ), “des Mannes” (Genitiv), “dem Mann” (Dativ), “den Mann” (Akkusativ) kabi shakllar sof kelishiklarga misol bo'la oladi, chunki har bir shakl o'zining grammatik vazifasini morfologik o'zgarishi orqali bajaradi.

Sof kelishiklar ko'pincha **sub'ekt va ob'ekt** o'rnini, egalik munosabatini yoki boshqa sintaktik bog'lanishlarni bildiradi. Ularning asosiy afzalligi shundaki, ular mustaqil ravishda, boshqa so'zlar yoki predloglarsiz, gapdagi

grammatik munosabatni aniq ko'rsatadi. Shu bilan birga, sof kelishiklar tilning **sintaktik aniqligi va izchilligini** saqlashda muhim rol o'ynaydi.

Ularning o'ziga xos xususiyatlari quyidagilardan iborat deyishimiz mumkin:

- Mustaqil o'ziga xos xususiyatlari birinchi shakl orqali aks etadi
- Predlog yoki boshqa qo'shimchalar bilan bog'lanmaydi
- Asosan nomativ, akkuzativ va dativ shakllarida uchraydi

Misollar:

1. Der Hund schläft. → *Der Hund* (Nominativ)

2. Ich sehe den Hund. → *den Hund* (Akkusativ)

3. Ich helfe dem Mann. → *dem Mann* (Dativ)

Aralash (predlogli) kelishiklar (*präpositionale Kasus*)

Aralash kelishiklar — bu kelishik **predlog bilan birga** ishlaydi va predlog orqali boshqariladi (3. 412–415). **Aralash kelishiklar** – bu grammatik jihatdan predlog bilan birga ishlaydigan kelishiklar bo'lib, ular predlog orqali boshqariladi. Boshqacha aytganda, aralash kelishiklar ikki elementdan iborat: **predlog va kelishikning o'zi**. Predlog kelishikni boshqaradi va uning **kususini** belgilaydi, ya'ni kelishikning shakli predlogning talabiga bog'liq bo'ladi. Misol uchun, nemis tilida “mit dem Freund” iborasi aralash kelishikka misol bo'lib, “mit” predlogi Dativni talab qiladi va “dem Freund” shaklida kelishik Dativ bilan keladi. Aralash kelishiklar ko'pincha **joy, vaqt, sabab, vosita** kabi ma'nolarni ifodalaydi va gap tarkibida predlog bilan bog'liq aniq semantik funktsiyalarni bajaradi. Shu sababli ularni to'g'ri ishlatish tilning sintaksis va semantikasini to'g'ri tushunish uchun muhimdir.

Ular quyidagi xususiyatlar bilan xarakterlanadi:

- Kelishik predlog bilan birgalikda qo'llaniladi
- Vazifa predlog orqali belgilanadi
- Morfoloqik shakl predlogsiz mustaqil qo'llanilmaydi

Misollar:

1. mit dem Mann (Dativ)

2. für den Hund (Akkusativ)

3. wegen des Wetters (Genitiv)

Yuqoridagi fikrlardan kelib chiqib quyidagi taqqoslama jadvali tavsiya qilish mumkin.

Turi	Nemischa nomi	Izoh	Misol
Sof kelishiklar (mustaqil kelishiklar)	<i>reine Kasus</i>	Kelishik faqat morfoloqik shakl bilan predlogsiz namoyon bo'ladi.	Der Hund schläft. (N) Ich sehe den Hund. (A)

Turi	Nemischa nomi	Izoh	Misol
			Ich helfe dem Mann. (D)
Aralash kelishiklar (predlogli kelishiklar)	<i>präpositionale Kasus</i>	Kelishik predlog bilan qo'llaniladi, boshqaruv predlog orqali belgilanadi	mit dem Mann (D) für den Hund (A) wegen des Wetters (G)

Xulosa.

Nemis tilidagi sof va aralash kelishiklar tilning morfologik va sintaktik tuzilishini aniqlashda muhim ahamiyatga ega. Sof kelishiklar o'z morfologik shakli orqali grammatik vazifani mustaqil bajaradi va sub'ekt, ob'ekt hamda boshqa sintaktik rollarni aniq ifodalaydi. Aralash kelishiklar esa predloglar orqali sintaktik boshqaruvni ta'minlab, gapdagi semantik munosabatlarni belgilaydi. Bu tasnif DAF (*Deutsch als Fremdsprache*) o'qitishida ham muhim bo'lib, kelishiklarni morfologik va sintaktik jihatlari bo'yicha alohida o'rgatishga imkon yaratadi. Shu tarzda, sof va aralash kelishiklar nafaqat nazariy tahlilda, balki amaliy til o'qitish jarayonida ham tilni chuqur tushunishda asosiy vosita hisoblanadi

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Gerhard Heibig -Joachim Buscha, Deutsche Grammatik. Ein Handbuch für den
2. Ausländerunterricht, Enzyklopädie, Langenscheid -Verlag -Enzyklopädie,
3. Leipzig - Berlin - München -Wien - Zürich - New York, 17. Auflage 1996
4. 1970, 1984, S=280.
5. Gallmann, P. (2020/21). Kasus und semantische Rollen. K8-K11.
6. Duden. (2016). Die Grammatik. Mannheim: Bibliographisches Institut & F.A. Brockhaus=412-415.